

Stanko Andrić, *Čudesna svetog Ivana Kapistrana*
(Slavonski Brod, Osijek, 1999.).

Na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće franjevački je red zadesio veliki reformni pokret koji je doveo do podjele na konventuale i spirituale. Kao posljedica daljnjih reformatorskih težnji unutar spirituala diferenciraju se dva značajna pokreta od kojih su Fraticelli proglašeni hereticima, a opservanti su, usprkos strogih pridržavanja Pravila, ostali u dobrim odnosima s konventualnom maticom Reda. Ubrzo nakon osnutka, opservacija postiže sve veći uspjeh, čemu svakako pridonose i njezini najznačajniji predstavnici: Bernardin Sijenski, Ivan Kapistran, Jakov Makarijski i Albert od Sarteana. Ivan Kapistran (1386.-1456.) nedvojbeno je najznačajnija osoba franjevačke regularne opservacije. Svojom propovjedničkom, križarskom djelatnošću Kapistran je obuhvatio široki prostor srednje i istočne Europe, a na kraju je završio svoj život na rubnim područjima kršćanstva, u Iloku, kamo je pristigao nakon velike pobjede kršćanske vojske nad Turcima pod Beogradom 1456. godine.

Nastojanja za Kapistranovom kanonizacijom slijedila su odmah nakon njegove smrti, a imala su za posljedicu sastavljanje zbirki čudesna koja su se dešavala za Kapistranova života (in vita) i posmrtno (post mortem). Zbirke čudesna trebale su potvrditi opravdanost pokretanja službenog procesa kanonizacije, koji je u Kapistranovu slučaju započeo bulom od 1519. godine, a završio kanonizacijom tek 1690. godine. Tijekom srednjovjekovnih kanonizacijskih kampanja od 1456. do 1526. godine nastalo je šest zbirki čudesna. Upravo pitanje njihova nastanka i uzajamnih odnosa autor je postavio kao središnji problem istraživanja.

Knjiga je sadržajno podijeljena na osam poglavlja, a neka se mogu čitati kao samostalne cjeline. Autor nam najprije ukazuje na osnovne elemente franjevačke opservacije te na okolnosti njezina dolaska u Ugarsku i Bosnu, a samim tim i na Kapistranov put do Iloka. U drugom poglavlju Andrić portretira Ilok, najistaknutije žarište Kapistranova kulta, i pri tome pruža monografski prikaz povijesti Iloka obogaćen novim, značajnim spoznajama. Treće je poglavlje nastavak prvoga te se u njemu prikazuju posljednji dani Kapistranova života. Kanonizacijske kampanje i analiza zbirki čudesna nastalih u njima sadržaj su četvrtog i petog poglavlja, a šesto poglavlje tematizira Kapistrana kao čudotvorca za života. U sedmom i osmom poglavlju autor proučava morfologiju i neke povijesne aspekte posmrtnih čudesna. Knjiga sadrži pregledne zemljovide i vrijedne priloge, iznimno bogatu bibliografiju te kazala osoba i mjesta.

Ovom knjigom Andrić nas upoznaje sa značajnim hagiografskim žanrom - čudesima, koji dosad nije zauzimao istaknutije mjesto u hrvatskoj historiografiji. Andrićeva je knjiga pokazala da su, nepravедно zapostavljena čudesna, iznimno vrijedan izvor za poznavanje širokog raspona srednjovjekovnih tema (primjerice, povijest srednjovjekovne medicine, socijalne i spolne strukture stanovništva, srednjovjekovne fluktuacije stanovništva i sl.). Pored neosporne sadržajne vrijednosti, knjiga je izuzetno značajna i na metodološkim pristupom proučavanja povijesnog izvora. U njoj Andrić rabi precizno definiran kritički aparat, a i metode ne tako svojstvene uobičajnom historiografskom djelu (primjerice koncordancije) te tako pruža cjelovitu i obogaćenu analizu čudesna. Andrićeva *Čudesna svetog Ivana Kapistrana* sadržajem i metodološkim pristupom pobudit će zanimanje mnogih povjesničara, a zasigurno će postati nezaobilazno djelo svakom povjesničaru srednjovjekovlja. U knjizi se također prepoznaje i autorova prozaistička djelatnost pa je ovo strogo znanstveno štivo iznimno čitljivo i prihvatljivo široj čitalačkoj javnosti.

Darko Vitek

Arsen Duplančić, *Regesta zapisnika splitskoga Velikog vijeća od 1620. do 1755. godine, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 14., (Split, 1998.) 273 str.*

U arhivskoj zbirici splitskoga Arheološkog muzeja pohranjen je sveščić od 12 listova (zadnja su dva neispisana) naslovljen "Registro di tutte le materie essenziali esistenti nelli pocchi volumi, che s'attrovano nell'Archivio della Città". Njegov pisac, a ni vrijeme nastanka, nisu poznati, ali je očito da potječe iz druge polovice XVIII. st. Rukopis sadrži kratke sažetke (regeste) zapisnika sjednica splitskog Velikog vijeća od 1620. do 1755. god. i popis nekih dokumenata koji su se nalazili u komunalnom arhivu. Sastavljač je "Registro" načinio na osnovi postojećih knjiga zapisnika (devet ih se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, a jedna u Arheološkom muzeju). Usporedna raščlamba pokazuje da je sastavljač "Registro" uglavnom prepisao ili neznatno varirao sažetke s kraja pripadajuće knjige zapisnika. Važno je spomenuti da "Registro" sadrži regesta iz svezaka koji nisu sačuvani. "Registro" ne sadrži regeste svih sjednica ni svih dokumenata koji se nalaze u knjigama zapisnika te je vjerojatno da je njegov sastavljač držao da je dovoljno preuzeti sažetke s kraja pojedinog sveska.

Regeste zapisnika Velikog vijeća splitske komune priredio je Arsen Duplančić. Potrebno je naglasiti da priređivač "nije samo obznanio vrijedne podatke regesta, već je dao i opsežan komentar. Dao je nove podatke i detalje, minuciozne sličice koje osvjetljavaju složenost i bogatstvo splitskoga gradskog života koji je funkcionirao kao urbana europska cjelina visoke civilizacijske razine u tome davnom vremenu" (iz uvodne riječi urednice Nataše Bajić-Žarko, str. 5).

Uvodni dio knjige čini predgovor priređivača (9.-12. str.) u kojem se ukratko navode temeljne značajke arhivske zbirke "Registro" te se ona uspoređuje s postojećim cjelovitim knjigama zapisnika Velikog vijeća. Slijedi opsežno uvodno poglavlje (13.-34. str.) o ustroju i djelovanju splitske komune u razdoblju mletačke uprave (1420.-1797.). Priređivač je detaljno predstavio rad i ulogu Velikog vijeća, kneza, kamerlenga, zapovjednika vojske, sudaca, savjetnika, sindika, soprakomita i drugih službenika gradske uprave. Poglavitno je osvjetljen rad Vijeća, pristup i primanje u njegov sastav, održavanje sjednica, protokol i ceremonijal, dnevni red sastanaka, propisi i dužnosti vijećnika, njihove ovlasti i djelokrug rada i dr. Uvodno poglavlje popraćeno je brojnim i detaljnim bilješkama i bibliografskim jedinicama o problematici ustroja i rada splitske komunalne uprave. Središnji dio knjige (35.-183. str.) sadrži regeste i komentare (ukupno 178) zapisnika splitskog Velikog vijeća od 1620. do 1755. godine. Uz svaku objavljenu regestu autor donosi opsežno popratno objašnjenje njezina sadržaja, a i svih bitnih sastavnica koje se odnose na tu regestu. Sve regeste, objašnjenja, a i ostali sastavni dijelovi popratnog teksta redovito su popraćeni brojnim bilješkama i bibliografskim jedinicama koje se odnose na pojedina pitanja sadržana u sklopu regesta.

Prilozi (I.-III., str. 185-194) sadrže nekoliko važnih spisa vezanih za ustroj i rad Velikog vijeća u navedenom razdoblju: Ordini da osservarsi nel far il Consiglio de Signori Nobili, Cariche dispensate nel Magnifico Maggior Consiglio di Spalato convocato oggi 4 Marzo 1731, Foglio perlustrante il terzo articolo del Decreto No. 132 emanato dalla Cesareo Reggia Provisoria Superiorità di Spalato inesivamente agli ordini dell'Eccellentissima Aulica Plenipotenziaria Commissione per l'I: D: A: diretto alli Magnifici Giudici del Corpo Nobile della Città sudetta.

Na kraju knjige nalaze se prijevodi priređivačevih uvodnih poglavlja na engleski i talijanski jezik (195.-230. str.), popis kratica više puta navedenih izvora i djela (231.-232. str.), popis literature (233.-242. str.), kazala osobnih imena, zemljopisnih naziva i predmetno kazalo (245.-271. str.) te sadržaj (273. str.).

Pomna znanstvena obrada regesta zapisnika splitskog Velikog vijeća, nastala marom Arsena Duplančića, dragocjen je prilog poznavanju povijesti kulture, društvenog i političkog života te upravnog ustroja splitske komune od 1620. do 1755. godine. Budući da je riječ o razdoblju koje je u hrvatskoj historiografiji nedovoljno zastupano, može se vjerovati da će ova zbirka regesta poslužiti i kao vrijedno vrelo, ali i (zbog podrobno načinjenih popratnih objašnjenja) kao vrlo uporabljiva literatura za proučavanje raznorodnih sastavnica iz života Splita u XVII. i XVIII. st. Objavljivanje ovih regesta dodatan je poticaj za sustavno vrednovanje i objavljivanje ostale vrijedne i hrvatskoj historiografiji zasigurno potrebne građe pohranjene u arhivima i knjižnicama grada Splita.

Lovorka Čoralić

Božo Goluža, *Povijest Crkve* (Mostar, 1998.)

569 str. i 15 zemljovida (22 x 16 cm).

U biblioteci Verbum mostarskog Teološkog instituta (utemeljenog 1987. godine) objavljen je 1998. g. kao prva knjiga priručnik za studij opće povijesti Katoličke crkve mostarskog povjesničara dr. Bože Goluže. Recenzenti ovog djela su ugledni hrvatski crkveni povjesničari: dr. Mile Bogović, profesor crkvene povijesti na Riječkoj teologiji i odnedavno pomoćni biskup Riječko-senjske nadbiskupije, dr. Vicko Kapitanović, profesor crkvene povijesti na Đakovačkoj teologiji te dr. Franjo Velčić, profesor crkvene povijesti na Riječkoj teologiji. I sam autor dr. Božo Goluža je profesor opće i nacionalne crkvene povijesti na najstarijoj bosansko-hercegovačkoj visokoškolskoj instituciji Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi u Sarajevu te na Teološkom institutu u Mostaru. Od 1995. godine Goluža je također profesor povijesti i na Pedagoškom fakultetu u Mostaru. Od 1996. je pročelnikom Odjela za povijest i zemljopis mostarskog Pedagoškog fakulteta. *Povijest Crkve* Bože Goluže je njegovo drugo monografsko ostvarenje. Ranije je, u seriji *Acta et studia* pod brojem 3 1995. godine, u izdanju mostarskog Teološkog instituta objavio svoju doktorsku disertaciju o Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata,¹ koju je godinu dana prije obranio na Papinskom Istočnom institutu u Rimu. Dr. Božo Goluža je sudjelovao i u izradi *Suvremene katoličke enciklopedije*.² Osim toga autor je i više znanstvenih rasprava iz crkveno-nacionalne povijesti, uglavnom publiciranih u domaćim teološkim časopisima. Pisac je i preko stotinu znanstveno-popularnih priloga objavljenih po različitim hrvatskim i inozemnim novinskim izdanjima. Od kolovoza 1999. godine Goluža je glavni urednik mostarskog crkvenog mjesečnika *Crkva na kamenu*.

¹ Božo GOLUŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini 1918.-1941. Bosna i Hercegovina ± zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana. Acta et studia 3. "Teološki institut Mostar", Mostar 1995.*

² Isti, Stadler, Josip (1843-1918). *Suvremena katolička enciklopedija, "Laus", Split, 1998., 911.*

Goluža je izvorno ljubav prema crkveno-nacionalnoj i općoj povijesti poprimio od istaknutog hrvatskog crkvenog povjesničara dr. Krunoslava Draganovića (1903.-1983.), profesora crkvene povijesti na zagrebačkom Teološkom fakultetu od 1940. do 1943. i na Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi od povratka u domovinu 1967. do smrti 1983. g. godine. Dr. Krunoslav Draganović je, kao i Božo Goluža, također okončao svoj studij crkvene povijesti na Papinskom Istočnom institutu u Rimu. I njemu su kao i Golući osnovne znanstvene preokupacije crkvene prilike na južnoslavenskom jugu. Razlika je u tome što se dr. Krunoslav Draganović uglavnom oslanjao na izvornu građu iz Tajnih vatikanskih arhiva iz osmanlijskog perioda kao i na rezultate statističkih istraživanja,³ dok su Goluži primarni interes crkveno-povijesne prilike iz prve polovice 20. st. prvenstveno na hercegovačkom i bosanskom ozemlju. U skladu s tim je i njegovo usmjerenje na prikladnu vatikansko-austrijsku i hrvatsko-južnoslavensku izvornu građu.

Prihvatanjem posla oko izrade priručnika opće crkvene povijesti dr. Božo Goluža je svoj djelokrug znanstvenog istraživanja proširio i na opće crkveno-povijesne prilike. Ujedno je pristupanjem izradi jedne ovakve studije u relativno mladoj dobi (rođen je 1958. godine) iskazao vrlo hrabar iskorak, obzirom da su među Hrvatima novijeg vremena rijetki znanstvenici koji su se prihvaćali ovakvog posla. Hrvatski su znanstvenici, izuzev zaista rijetkih pojedinaca,⁴ uglavnom usmjereni istraživanju povijesti Katoličke crkve među Hrvatima odnosno na hrvatskim prostorima ili pak pojedinim segmentima crkveno-nacionalne povijesti. Unatoč toga Golužina Povijest Crkve gotovo da je ostala nepoznata široj kulturno-znanstvenoj javnosti. Znanstvena ga kritika izuzev rijetkih osvrtâ,⁵ vjerojatno zbog kratkoće vremena nakon njegove pojave, zapravo i nije na adekvatan način valorizirala.

Povijest Crkve Božo Goluža je koncipirao prema velikim četirima razdobljima ekumenske crkvene povijesti: starokršćansko doba - od osnutka Crkve do Druge trulske sinode (str. 31.-142.), srednjovjekovno doba - od 692. do 1294. (str. 143.-277.), novovjekovno doba - od 1294. do 1648. (str. 281.-393.) te moderno doba - od 1648. do 1962. g. (str. 395.-516.). Svako se navedeno razdoblje grana na po dva dodatna velika razdoblja koja su u posebnim potpoglavljima sistematizirana prema najznačajnijim crkvenim događajima odnosno osobama iz opće i crkvene povijesti. Dodatnu vrijednost Golužinoj Povijesti Crkve daje i uvrštavanje važnijih crkveno-povijesnih događa-

³ Krunoslav DRAGANOVIĆ, Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika u Bosni, Sarajevo, 1940.; isti, Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka, "Crkva na kamenu" Mostar, 1991.; isti, Katolička crkva u sredovječnoj Bosni, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, I, "Hrvatsko kulturno društvo 'Napredak'", Sarajevo, 1942., 685-766; isti, Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb, 1939.; isti, Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Cerkev v Jugoslaviji 1974. "Biskupska Konferencija Jugoslavije", Zagreb, 1975.; Josip BUTORAC - Krunoslav DRAGANOVIĆ, Povijest Crkve u Hrvatskoj, Zagreb, 1944.

⁴ Julijan JELENIĆ, Povijest Hristove crkve, I-III, Zagreb, 1921.-1928.; isti, Povijest Hristove crkve, I. (II. izdanje). "Naklada Saveza trećeg reda sv. Franje", Zagreb 1931.; Srećko DRAGOŠEVIĆ, Povijest Crkve, I-III, "Splitska bogoslovija", Split, 1965.

⁵ Vicko KAPITANOVIĆ: Božo GOLUŽA, Povijest Crkve, Mostar, Teološki institut, 1998., 570. str. + 15 zemljovida. Služba Božja 3 (1998.) 317-318; Franjo VELČIĆ: Božo GOLUŽA, Povijest Crkve, Mostar 1998., 569 str. + 15 povijesnih karata (Biblioteka Verbum; 1). Riječki teološki časopis, god. 7 (1999.), br. 1, str. 238-239.

nja sa hrvatskih prostora kao i među Hrvatima općenito, što danas u sličnim ostvarenjima nije previše čest slučaj. Služenje Goluzinom knjigom olakšavaju i na kraju priloženi dodaci: popis papa (str. 519.-527.), popis upotrijebljene literature (str. 529.-551.), kazalo osoba (553.-569.) te već spomenuti popratni zemljovidi preuzeti iz Povijesnog atlasa i Hrvatskih povijesnih zemljovida.

Dr. Božo Goluža je svoju Povijest Crkve, kao što uostalom i sam u Predgovoru ističe, koncipirao i prema više nego izvrsnoj sličnoj studiji njemačkih povjesničara Karla Bihlmeyera i Hermanna Tüchlea⁶, pregledu crkvene povijesti njemačkog povjesničara Augusta Franzena kao i prema nekim drugim prvenstveno njemačkim i italijanskim priručnicima crkvene povijesti. Obradujući hrvatsku crkveno-nacionalnu povijesnu tematiku Goluža se uglavnom oslanjao na novije priručnike crkvene povijesti ponajprije onog Josipa Buturca i Antuna Ivandije⁷ te na starije sinteze crkveno-nacionalne povijesti Franje Šanjeka.⁸

Golužina Povijest Crkve prvenstveno je namjenjena studentima crkvene povijesti na katoličkim sveučilištima ali je također i izvrsno štivo za usvajanje elementarnih saznanja iz opće crkvene povijesti za široki krug kulturne javnosti. U njemu čitalac ima priliku na znanstveno-popularan način steći elementarna saznanja i važnijih segmenata hrvatske nacionalne i crkvene povijesti predstavljenih u okvirima općih i općecrkvenih procesa počevši od najstarijih vremena do Drugog vatikanskog sabora (1962.-1965.). Dodatnu vrijednost ovoj knjizi pridodaje i laka čitljivost te jasnoća stila koji čitaoca ne opterećuje prevelikim podacima, nego ga usmjerava ka vodećim povijesnim i crkvenim procesima. Stoga je ovo djelo više nego izvrstan pregledni udžbenik kako opće tako i hrvatske nacionalno-crkvene povijesti za kojim poodavno postoji potreba na hrvatskom jezičnom prostoru.

Ante Škegro

ipiv
suptiv
1

Radoslav Katičić, *Litterarium studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja* (Zagreb, 1998.) 760 str.

Knjiga "Litterarium studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja" uglednog hrvatskog slavista, filologa i povjesničara Radoslava Katičića najnovije je u nizu zanimljivih djela ovog autora posvećeno problematici hrvatskog ranosrednjovjekovlja.

Kao i u ranijim djelima, npr. u "Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske", "Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države", "Na ishodu književnosti u hrvatskim zemljama", "Uz početke hrvatskih početaka" itd., i u ovom je djelu do izražaja došlo bogato autorovo poznavanje filologije. Kombinirajući ga s drugim izvorima, uklopio ga je u novo kvalitetno djelo ne samo o književnosti ranog hrvatskog srednjovjekovlja, nego i ranoj hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti uopće.

⁶ Karl BIHLMEYER - Hermann TÜCHLE, Kirchengeschichte, Paderborn 1951.

⁷ Dr. Josip BUTURAC - Dr. Antun IVANDIJA, Povijest Katoličke crkve među Hrvatima, "Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda", Zagreb 1973.

⁸ Franjo ŠANJEK, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, I., "Kršćanska sadašnjost", Zagreb 1988.; isti, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, "Kršćanska sadašnjost", Zagreb 1991.

Djelo "Litterarium studia" podijeljeno je u osam tematskih cjelina koje prate razvoj književnosti i naobrazbe ranoga hrvatskog srednjovjekovlja od samih njezinih temelja, postavljenih na rimsko-kršćanskoj tradiciji, pa sve do razdoblja koje graniči s razvijenim srednjim vijekom, obilježenim osnivanjem zagrebačke biskupije, razvitkom latinske pismenosti u Dalmaciji te glagoljske pismene kulture na slavenskom jeziku.

Prvo poglavlje, "Temelji", donosi nam pregled najstarijih kulturnih slojeva, od razdoblja starijega kamenog doba pa sve do ranoga srednjeg vijeka, koji su kao svojevrsan kalup utjecali na duhovno oblikovanje stanovnika ovih krajeva.

Najstarija svjedočanstva o prvotnim jezičnim slojevima na ovim prostorima jesu domaća imena, očuvana u grčkim i latinskim tekstovima, na temelju kojih autor pretpostavlja da je brončanodobno i željeznodobno stanovništvo ovih krajeva bilo indoeuropskog podrijetla. U doba grčke arhaike ti su Indoeuropljani stupili u prve dodire s helenskom kulturom, koju je od III. st. pr. Kr. počela potiskivati rimska kultura. Od druge polovice III. st. ta se tradicionalna, poganska rimska kultura počela transformirati pod utjecajem kršćanstva. Naime, u to su se doba u Dalmaciji i na jugu Panonije učvrstile brojne kršćanske zajednice, a o njihovoj brojnosti i hijerarhijskoj ustrojenosti svjedoče brojne mučeničke legende, koje je autor ovdje marljivo naveo. Pobjedu su dostigle 313. godine s Konstantinovima ediktom o toleranciji, te kršćanstvo otada sve više i više daje ton u javnom životu gradova. No, razvoj kršćanstva nije prolazio bez unutarnjih sukoba, kako na duhovnom tako i na materijalnom planu, a koji su se odrazili i na odnose dalmatinske metropolije Salone i Rima. Tako je 554. salonitanski biskup Frontinijan progнан u egipatsku Tebaidu zbog dogmatskog neposlušta u sporu oko "tri poglavlja", a sukob i nesporazumi na relaciji Salona - Rim trajali su sve do razaranja Salone.

Drugo poglavlje knjige, "Sklavinije", autor je započeo pregledom najstarijih izvora koji nam donose spomen Slavena, počevši od Herodota i njegovih "Skita ratara" - u kojima je starija historiografija vidjela Slavene, ali autor tvrdi da za to nema potvrde - pa preko Plinija i Tacita - u čijim Venedima, Katičić uistinu vidi Slavene, a ne baltičke Venete - pa do Klaudija Ptolemeja, Pseudo-Cezarija, Jordana i Prokopija. Tim je izvorima pridodana i geneza slavenskog bića temeljena na arheološkim ostacima, od lužičke i pomoranske kulture, preko tzv. kulture zvonastih polja pa sve do pševorske i zarubinječke kulture.

Prva slavenska provala na bizantski teritorij, za cara Anastazija 517., bila je samo uvod u velike slavenske navale posvjedočene za vladavine Justina I. te svakogodišnje provala Huna, Slavena i Anta za vrijeme Justinijana. Iako su ti napadi prvenstveno imali pljačkaško obilježje, ipak su uzrokovali postupan prodor slavenskog etničkog elementa. Iz tih silovitih tursko-mongolskih-hunskih sukoba sredinom VI. st. kao glavna snaga proizišli su Avari, koji su pokorili protobugarske "Hune" i ostatke Sarmata, a pod njihovim se pritiskom počela drobiti i antska vlast te je ime Slaveni postalo jedinim nazivom za sve slavenske etnije u Europi.

Sami Slaveni su pak zemlje na Balkanu počeli zauzimati od 580. godine, kada su preplavili balkanske provincije od Trakije do Tesalije, ostavši četiri godine na rimskom tlu. Taj politički, kulturni i etnički prevrat na prostoru omeđenom Dunavom, Egejom i Jadranom, dobio je time novu dimenziju koja više nije mogla biti izbrisana.

Iduće poglavlje, "Hrvati u Dalmaciji", razmotrilo je pitanje protohistorije i seobe Hrvata, njezinim opisom u historiografskim djelima, njezinom arheološkom prisutnošću te pitanjem pada Salone i pokrštenja Hrvata.

Prihvaćajući da je u osobnim imenima na grčkim natpisima iz grada Tanaisa, te u imenima petero braće i dviju sestara moguće naslutiti jedan neslavenski sloj, autor ipak ne ostavlja dvojbe da je ta vlast od samog početka bila sklavinija.

U djelima Konstantina Porfirogeneta i Tome Arhidakona, koji donose opise najranijih godina iz razdoblja hrvatske povijesti, autor nalazi argumente za svoje obrazlaganje da su se u Dalmaciji dogodila dva zaposjedanja zemlje: prvo avarsko-slavensko, a potom hrvatsko, koje je i slomilo vojnu moć Avara. Kao okvirnu godinu zaposjedanja Dalmacije od Hrvata autor uzima 623. godinu, napominjući ipak da je to samo približna pomoć pri kronološkoj orijentaciji.

Ti hrvatski rodovi su, kako autor tvrdi, bili snažno ustrojena konjanička vojska, jer su samo konjanici mogli potući Avare, a, osim toga, vrlo gusti nalazi karolinških ostruga u jezgrenom području stare hrvatske kneževine, koje su Hrvati - stepski konjanici ♯ preuzeli pri dolasku na ove prostore, pokazuju da su se njezine oružane snage sastojale osobito od konjanika. Tako su ti hrvatski ratnički rodovi avarsku vlast u Dalmaciji zamijenili svojom, položivši temelje trajnoj hrvatskoj rodovskoj vladavini. Pitanje vremena i mjesta pokrštenja dijelilo je i još dijeli hrvatske historiografske i arheološke krugove. Iako su neki držali da je hrvatska rodovska vlast primila krštenje još u VII. st., većina je pokrštenje ipak sklonija pripisati bitno kasnijem vremenu, videći svoje argumente u činjenici da se sve do pred kraj IX. st. pokapalo po poganskom običaju (grobi prilozima), ali autor, međutim, iznosi argumente da to nije nespojivo s kršćanskom vjerom. Što se pak tiče mjesta odakle je krenulo pokrštavanje Hrvata, Katičić uz brojne argumente koji potvrđuju pretpostavku da su Hrvate pokrstili franački misionari, s obzirom na opće prilike, ne isključuje niti djelovanje dalmatinske crkve pri pokrštavanju Hrvata.

Četvrto poglavlje, "Dva tamna stoljeća", donosi nam nekoliko tematskih cjelina. U prvoj autor daje pregled općih prilika koje su vladale u doba seobe naroda i najranijeg razdoblja srednjeg vijeka. Karakteristična crta tih prilika jest duboki kulturno-civilizacijski jaz koji je dijelio kasnoantičku kršćansku i pogansku slavensku tradiciju u Dalmaciji i koji je to susjedstvo dugo usmjeravao u negativnom smjeru, ali koje je ipak silom prilika moralo radati obostranim dodirima i suradnjom. O tome kako je izgledala ta svakodnevica nema nikakvih suvremenih vijesti, ali Katičić kao znakovit primjer navodi Čuda sv. Dimitrija.

Drugo cjelina govori o kontinuitetu latinske pismenosti u carskim dalmatinskim gradovima, popraćena nizom kamenih natpisa koji, uz svu nesigurnost pri određivanju vremena iz kojeg potječu, ukazuju na određenu razinu ranosrednjovjekovne pismenosti. Govoreći o toj temi neizbježno je, naravno, spomenuti i *Evangelium Spalatense*. Isprva se mislilo da je taj rukopis izrađen u skriptoriju splitske katedrale, ali ga je autor skloniji pripisati području sjeverne Italije, možda Ravene. Utjecaj grčke liturgije u kodeksu u skladu je s društveno-političkom situacijom toga vremena te s hagiografijom dalmatinskih gradova.

Treća i zadnja cjelina toga poglavlja govori o usmenoj tekstovnoj predaji u gradovima i sklavinijama. Ona se, prema autoru, prvenstveno očituje u glavama 29. i 30. *De Administrando Imperio*, koje su svojevrsan hrvatski *origo gentis*, kao i kod Tome, čije opisivanje nekih epizoda, poput onih o osnutku Zadra, ukazuju na splitsku tradiciju koja je na Zadar gledala kao na salonitansku koloniju.

Usto, u novije su vrijeme ruski jezikoslovci, poput V. V. Ivanova i V. N. Toporova, napravili odlučan proboj pri rekonstrukciji mitološkog i pravnoga nazivlja i frazeolo-

Poglavlje "U prvom svjetlu povijesti" donosi pregled izvora i svjedočanstava o latinskoj pismenosti u zemlji Hrvata. Osim vijesti iz *Annales Laurissenses* o pogibiji furlanskog vojvode Eriha 799. kod Trsata, kao prvoj specifičnoj vijesti suvremenog povijesnog izvora o zbivanju u zemlji Hrvata, te vijesti iz *Annales Regni Francorum* od 817. o carskim pregovorima o razgraničenju između Romana i Slavena u Dalmaciji te o Ljudevitovu ustanku, tu su obrađeni i kameni natpisi hrvatskih vladara i dostojanstvenika iz sredine IX. st. - kneza Trpimira iz Rižinica, kneza Branimira iz Šopota, Nina, Gornjeg Muća, Zdrapnja, Otrisa, opata Gumperta iz zgrada oko crkve sv. Marije u Bijaćima itd.

Osim toga tu su i Čedadski evangelijar te pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru i ninskom biskupu Teodoziju, a osobito je dragocjen izvještaj benediktinca Gortschalka, koji je boravio na dvoru kneza Trpimira i koji nam je posvjedočio da se na dvoru rabio latinski, te da je poraba latinskoga na hrvatskom dvoru bila jednaka porabi u bizantskoj Dalmaciji. Iz tog je Katičić izvukao zaključak da latinska pismenost i književna naobrazba, koja je bila potpuno zamrla za "tamnih stoljeća" u hrvatskim zemljama, i koju su u vrijeme kršćanske obnove u IX. st. onamo unijeli franački misionari, nije dobila novu postojbinu u zemlji Hrvata bez dodira s carskim dalmatinskim gradovima i bez njihova utjecaja, kako se to ponekad rado zamišlja. Istovremeno, počinju se osnivati i benediktinski samostani, poput samostana u Ninu, koji su pospješili daljnju izgradnju temelja književne naobrazbe.

Šesto poglavlje, "Najranija književnost dalmatinsko-hrvatske crkve", također donosi više zanimljivih cjelina.

Osim pažnje koja je pridana sinodama dalmatinske crkvene pokrajine održanim u Splitu 925. i 928. te memorijalnim zapisima o splitskim sinodama, osobita je pažnja pridana i pitanju crkvenoslavenskog bogoslužja u Dalmaciji. Iako iz splitskih sinodalnih akata ne proizlazi jasno na kojim je područjima Dalmacije provrvjela "druga nauka", za Farlatija je, s gledišta njegova vremena, bilo razumljivo da su biskupi dalmatinskih gradova s romanskom tradicijom bili pobornici latinskoga bogoslužja i protivnici slavenskoga, a to je od njega preuzela i hrvatska historiografija.

Medutim, vrela o tome kad je, kako i odakle "Metodijeva nauka" došla Slavenima u Dalmaciju ne kazuju ništa pouzdano. Uz to, autor se osvrnuo i na najraniju glagoljašku književnost. Njezini su najstariji očuvani tekstovi s hrvatskog prostora s kraja XI. st. i prijelaza u XII. st., a iz najstarijeg vremena, o kojem svjedoče pisma pape Ivana X., nema baš nikakvih spomenika hrvatske glagoljaške pismenosti

Poglavlje završava izlaganjem o daljnjem osnivanju samostana na dalmatinskom području te o svjedočanstvima latinske pismenosti na tom području.

Poglavlje "Doba najstarijih očuvanih knjiga" sadržava najveći broj tema. Prva obrađuje najstarije ulomke knjiga kao što su *Evangeliarium Spalatense*, tekst dijela života sv. Silvestra, jedan briselski kodeks pisan ranom karolinom, dva oštećena pergamentna lista s početka X. st. iz arhiva HAZU koja sadrže fragment poslanice Pavla Filipljanima, zatim pergamentni list u uvezu jedne inkunabule iz IX.-X. st. što pripada Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, kodeks pisan karolinom s prijeloma X./XI. st. iz franjevačkog samostana u Šibeniku, te najstariji ulomak knjige koja se može točno datirati (Metropolitana NSK, MR 164)- ulomak kodeksa izrađenog po nalogu splitskog nadbiskupa Pavla (1015.-30.).

Potom se govori o Clunyjevskoj reformi i osnivanju benediktinskih opatija koje u XI. st. na istočnoj jadranskoj obali doživljava pravi procvat, zatim o tekstovnoj predaji raznih benediktinskih opatija u nas, sv. Krševana u Zadru, sv. Ivana Krstitelja u Trogi-

ru, sv. Nikole kod Osora, samostana sv. Marije u Zadru, sv. Ivana Rogovskog - o tekstovnoj predaji vezanoj uz Split, o latinskom pjesništvu i proznim tekstovima na natpisima. Autor nije propustio spomenuti niti trvenja oko crkvenoslavenskog bogoslužja, kao i crkvenoslavensku pismenost i književnu naobrazbu. Katičić drži da novela o Ulfu i Cededi odudara od Tomina povijesnog kazivanja tako razgovijetno da se teško može pretpostaviti da ju je on napisao u jednom dahu s cijelim svojim povijesnim djelom, nego misli da je pred njim morao biti neki spis s tom pripovijesti iz kojeg je preuzeo izvratke u svoju povijest.

Poglavlje završava izlaganjem o simbiozi romanske i slavenske etničke tradicije u dalmatinskim gradovima - njezin se uzlazni razvoj dade potvrditi za XI. st. i za prijelaz u XII. st., a bila je nošena etničkom simbiozom ponajprije u gradovima bizantske Dalmacije.

Osmo i posljednje poglavlje, "Na pragu razvijenoga srednjeg vijeka", u uvodnom dijelu govori o osnutku zagrebačke biskupije te o najstarijim knjigama zagrebačke katedrale. Prema Katičiću, ne može se znati je li se crkveno-slavenska liturgija u zagrebačkoj biskupiji provodila još od najstarijeg vremena i od njezina osnutka, pa možda ima i kakve veze s prvim biskupom Duhom, ili je pak u nju donesena mnogo kasnije, kad su s juga dolazili svećenici glagoljaši bježeći pred pustošenjem u turskim krajevima. Glagoljski natpis iz XII. st. nađen u Kijevcima kod Bosanske Gradiške nedvojbeno svjedoči da je glagoljaštvo već rano bilo rašireno duboko u kopnenom zaleđu Jadrana. Imajući to u vidu, ne može se isključiti mogućnost da je zagrebačka biskupija već u vrijeme kad je bila osnovana u svojem kleru imala i glagoljaša, no malo je vjerojatno da bi čitava dijeceza tada bila glagoljaška. Autor se potom okrenuo pitanju latinske pismenosti u Dalmaciji, a djelo je završio obradom glagoljaške pismene kulture na slavenskom jeziku.

Ako bismo mogli reći da su bogatstvo prikupljenih i obrađenih izvora glavna karakteristika ove knjige, onda bismo kao njezinu glavnu odliku mogli istaknuti interdisciplinarnost. Krićka i sveobuhvatna filološka, povijesna i arheološka preispitivanja - kojima je autor podvrgnuo velik dio izvora obrađenih u ovoj knjizi i rabljenih da argumentira svoja stajališta - daju ovom djelu istinsku znanstvenu vrijednost. A naziv sveučilišnog udžbenika, koji je ovoj knjizi dodijeljen odlukom Senata Sveučilišta u Zagrebu, tome samo daje potvrdu.

Ante Birin

Trpimir Macan ur., *Hrvatski biografski leksikon*, sv. IV. (E-Gm) (Zagreb, 1998.) 766 str.

U izdanju Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža" u Zagrebu otisnuta je, pet godina nakon prethodnoga sveska, četvrta knjiga Hrvatskog biografskog leksikona. Zamisljen u deset svezaka, Leksikon svojom metodološkom i sadržajnom koncepcijom obuhvaća skup biografija istaknutih obitelji i pojedinaca Hrvata i pripadnika drugih naroda koji su pridonosili hrvatskoj povijesti od najstarijih vremena do danas.

Prvi svezak Leksikona (A-B), objavljen 1983. godine (glavni urednik Nikica Kolumbić), sadržavao je 1751 životopis. Nakon velikih napada marksistički usmjerenih kritičara zbog navodnih ideoloških zastranjenja knjige (kritičari su uredništvu prigovarali

li da je uvršten prevelik broj životopisa duhovnih osoba, a da je premala zastupljenost idejno podobnih osoba), slijedila je šestogodišnja stanka. Idući svezak pojavio se tek 1989. godine (glavni urednik Aleksandar Stipčević) i sadržavao je oko 1790 životopisa (od slova Bi do C). Treći svezak (objavljen 1993.), koji kao glavni urednik potpisuje Trpimir Macan, obuhvatio je 1561 životopis (od slova Č do D) odnosno nešto manje nego svaki od prethodna dva sveska.

Četvrti svezak, također izrađen pod uredništvom Trpimira Macana, sadrži ukupno 1324 natuknice (ukupno 77640 redaka) na 766 stranica. Poput prethodnih svezaka, bogato je opremljen brojnom i raznovrsnom ilustrativnom gradom (586 fotografija: 483 crno-bijele i 103 u koloru).

Osnovna koncepcija izradbe temeljnih natuknica (životopisa) u Leksikonu ostala je tijekom sva četiri sveska uglavnom neizmijenjena. Životopis se prikazuje objektivno, posebno se navode faktografski podaci o osobi ili obitelji te se ističe vrednovanje njihovih prinosna na području njihova djelovanja.

Leksikon donosi, kako je navedeno, životopise zaslužnih pojedinaca i obitelji na svim područjima ljudskog djelovanja. Povijesna struka, u svim općim leksikografskim edicijama redovito najopsežnije zastupana, ovdje također zauzima više nego zapaženo mjesto. U Leksikonu nalazimo stoga istaknute obitelji i pojedince koji su životom i djelovanjem bili vezani za hrvatski politički, gospodarski, vjerski i kulturni razvoj od prvih stoljeća hrvatske opstojnosti na ovim prostorima do suvremenoga doba.

Politička povjesnica zastupana je nizom istaknutih sudionika hrvatske političke scene, poglavito onih iz prošlog i ovog stoljeća. Susrećemo tako životopise vođe hrvatskog narodnog preporoda Ljudevita Gaja, pravaških političara Josipa Franka, Frana Folnegovića, Emanuela Gagliardija, Ive Elegovića i suvremenog Ivana Gabelice, narodnjaka Ante Franića, autonomaša Natalea Filippija, pripadnika Hrvatske seljačke stranke Frana Frola i Franje Gažija, istarskih preporoditelja Frana i Antuna Flega, ali i srpskog političara Mojsija Georgijevića, bosanskog Ali-bega Firdusa i mnogih drugih.

Banovi, vojvode, župani i markgrofovi iz srednjovjekovne hrvatske prošlosti zastupani su u priličnom broju, iako su, poradi nedovoljno grade i literature, njihove natuknice najčešće obrađene vrlo sažeto. Bilježimo, primjerice, životopise bana "cijele Slavonije" Ivana Ernszta, hrvatskog bana Matije Gereba, hrvatsko-slavonsko—dalmatinskih banova Ladislava Egervárijia i Ivana Ernszta. Istaknuto mjesto pripalo je Elizabeti, kćeri bosanskoga bana Stjepana II. Kotromanića i supruzi hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvinca. Prostor su dobili i drevni hrvatski župan Gastika, furlanski markgrof Erich, ban Jajačke banovine Nikola Gilléttfy, erdeljski vojvoda i virovitički župan Berthold Ellerbach i dr.

Životopisi ustanika, pobunjenika i urotnika, ratnika, protuturskih boraca, vojskovođa i carskih generala, značajno su pomagalo u istraživanju društvene i vojne povijesti na hrvatskom prostoru. Od brojnih osoba koje se mogu ubrojiti u struku vojne povijesti možemo izdvojiti životopise protuturskog ustanika i pučkog prosvjetitelja Ivana Filipovića Grčića, kanonika i sisačkog branitelja Matije Fintića, turskog četovođe Franje Filipovića, livanjskog kapetana Ibrahim-bega Firdusa te vojskovođe i sandžakbega Ferhat-paše. Pažnje su vrijedni podaci o senjskom i petrinjskom kapetanu Danijelu Frankolu, zapovjedniku Hrvatske granice Ivanu Ferenbergeru, podmaršalu i komesaru za uredenje granice u Slavoniji i Srijemu Franzu Antonu Leopoldu Engelshofenu te o austrijskim generalima Franji i Josipu Filipoviću.

Osobe iz hrvatske crkvene prošlosti među najzastupljenijima su u Leksikonu. Napose su dragocjene biografije brojnih (nad)biskupa i visokih crkvenih dostojanstvenika ko-

ji su, bez obzira na domovinsko i nacionalno podrijetlo, živjeli i crkvenom službom djelovali na hrvatskom prostoru. Izdvajaju se, primjerice, zagrebački biskupi Eberhard, Filip, Josip Galjuf i Franjo Ergelski; zadarski nadbiskupi Bernardo Florio, Oktavijan Garzadori i Polidoro Fosari; trogirski i splitski biskup Ivan Luka Garanjin, splitski metropolit Frane Franić, drevni ninski biskup Formin te ugarski biskup Fancika, spomenut u tzv. Felicijanovoj ispravi iz 1134. godine Obraden je niz crkvenih književnika, povjesnika, teologa, filozofa, leksikografa, govornika, diplomata, misionara, pastoralnih i kulturnih pregalaca, a možemo izdvojiti papinskog izaslanika Gebizona, splitskog arhidakona Luku Gaudencija, priora Furmina, provincijala franjevac Slovonske provincije Sv. Serafina Fabijana Motovunjanina, misionare Ivana Frankovića, Ivana Fiovića i Antu Gabrića te brojne druge.

Za proučavanje hrvatske prošlosti neprijeporno značenje ima i poznavanje djelovanja istaknutih obitelji. Uvrštene su brojne plemićke, građanske i pučke obitelji, a njihovi istaknutiji članovi obrađeni i u zasebnim natuknicama. Bez premca u čitavom svesku prednjači velikaški rod krčkih knezova Frankapana, zastupanih (uz opsežnu cjelovitu natuknicu o obitelji i genealoški crtež) nizom istaknutih pojedinaca (knezovi Bartol I. i II., Beatrica, Bernardin Ozaljski, Fran II. Krsto Tržački, Franjo I. Slunjski, Fridrik II. i III., Ivan V., Ivan VI. st., Ivan VII. ml., Juraj IV. Tržački, Krsto I. Brinjski, Martin IV., Nikola IV., Stjepan III. i IV., Vuk I. Brinjski i dr.). Dostojno je mjesto pripalo i sjevernohrvatskim plemićima iz roda Erdödy, a zapaženi su životopisi hrvatskih banova Ivana Nepomuka II., Nikole III., Petra II., Tome II. i Žigmunda te operne pjevačice Sidonije Erdödy Rubido.

Od brojnih plemićkih obitelji koje su djelovale diljem Ugarske, Hrvatske i Slavonije izdvajaju se još i rodovi Eltz, Ernuszt, Esterházy, Farkaš, Farkašić, Ferić, Festetić, Fodroci i Gising. Iznimnu ulogu u povijesti Dalmacije imali su patricijski rodovi poput zadarske obitelji Fanfogna, Fumatis, Ferra, Filippi i Galelli, Fazanići s Hvara, šibenski Fenzi, brački Franulići, korčulanski Gabrielisi, dubrovački Getaldići i drugi. U istarsko-dalmatinskom priobalju i na otocima nemale su prinose dale i brojne građansko-pučke obitelji, od kojih vrijedi spomenuti Foretiće, Gargurić-Kasandriće, Fontane te kapetansko-brodovlasničke rodove poput Fabrisa, Floria i Filippija.

Od srednjovjekovnih hrvatskih plemićkih obitelji izdvajaju se Gačani (Lika) i pleme Glamočana, a u Bosni su u vrijeme osmanlijske uprave važnu ulogu imale begovske obitelji Ferhadpašića, Filipovića i Firdusa.

Industrijalci, veletrgovci i poduzetnici iz prošlog i ovog stoljeća neizostavno su važna sastavnica hrvatske gospodarske povijesti. Stoga pažnju proučavatelja raznorodnih oblika gospodarskoga života na hrvatskom tlu zasigurno zavrijeđuju životopisi obitelji snažnih industrijalaca poput Francka, petrinjskih tvorničara Gavrilovića, ali i pojedinaca poput veletrgovca Oskara Egersdorfera, Antuna Fabera, brodovlasnikâ Antuna Gamulina s Hvara i Federika Glavića sa Šipana te trgovca i posjednika Gjura Gavelle.

Kulturna prošlost obiluje nizom životopisa istaknutih osoba hrvatskog ili stranoga podrijetla, koje su djelovanjem dale nemjerljive prinose našoj baštini. Ističu se, primjerice, humanisti Fantin de Valle i Paladije Fusco, kartograf Stjepan Glavač, glagoljaški pisac Antun Franki, astronom Gazulli Gjin, mecena i pravnik Giovanni Giovino, pjesnik i biograf Giuseppe Ferrari Cupilli, knjižar Dragutin Hinko Fiedler, slovnica Lavoslav Firholcer, književni povjesnik Amato Filippi, proučavatelj glagoljice Branko Fučić te brojni drugi.

Leksikon sadrži i niz natuknica o ljetopiscima, kroničarima i povijesnim piscima koji su djelovali tijekom prošlosti (Andrija Egerer, Marko Forstal, Franjo Maria Faini, Petar Filipović, Gverin Ferrante, Franjo Glavinić, Fridrik Antun Galvani i dr.), ali i onih

koji se ubrajaju u hrvatsku historiografiju XX. stoljeća (Ivan Erceg, Amos Rube Filipi, Dinko i Vinko Foretić, Tereza Ganza Aras, Franjo Glavina i dr.).

Na završetku ovog sažetog pregleda temeljnih sadržajnih i konceptijskih obilježja četvrtog sveska Hrvatskog biografskog leksikona potrebno je još jednom naglasiti njegovu neprijepornu i dosadašnjim uradcima višestruko potvrđenu vrijednost kako za hrvatsku leksikografiju u cjelini, tako i za svaku disciplinu koju obuhvaćaju životopisi pojedinih obrađenih osoba. Za povijesnu znanost, svakog istraživača, studenta, ali i običnog čitatelja željnog znanja o životu i prinosima istaknutih pojedinaca i obitelji civilizacijskom razvoju Hrvatske, ovaj je Leksikon zasigurno nezaobilazno i često upotrebljavano pomagalo. Izdavanjem životopisa istaknutih osoba prošlih vjekova i suvremenog doba odaje se priznanje zaslužnim predstavnicima hrvatskoga i drugih naroda koji su stvaranjem i djelima pridonosili svekolikom boljitku Hrvatske.

Lovorka Čoralić

Hrvatski rasadnik, zbornik članaka znanstvenoga skupa "Gornje makarsko primorje", Gradac - Zaostrog, 26. 9. - 27. 9. 1996.; Gornjoprimska općina Gradac i prijatelji, (Zagreb, 1999.) 352 str.

"Hrvatski rasadnik", objavljen u Zagrebu 1999. godine, zbornik je članaka sa znanstvenog skupa "Gornje makarsko primorje", održanog u Gradcu i Zaostrogu 26. - 27. 9. 1996. godine u organizaciji udruge "Gornjoprimska općina Gradac i prijatelji", koja je ujedno i izdavač zbornika. Na skupu su sudjelovali znanstvenici iz raznih područja znanosti, što zborniku daje interdisciplinarno obilježje. Široki spektar tema obrađen je kronološkim redom, počevši od arheoloških postignuća sve do suvremene problematike promicanja makarskog turizma.

Nakon riječi nakladnika kojima predsjednik udruge "Gornjoprimska općina Gradac i prijatelji" Mate Jelačić upoznaje čitatelje s djelatnošću Udruge, slijedi i riječ urednika Zdenka Radelića s poticajem znanstvenicima u proučavanju vrijednosti prostora Gornjega makarskog primorja.

Arheološke spoznaje o ovom prostoru rezimira Marinko Tomasović u prvom prilogu "Prostor Gornjega makarskog primorja od prapovijesti do srednjeg vijeka prema arheološkim pokazateljima" (1.-15.), te upozorava na potrebu organiziranih terenskih i arheoloških istraživanja. Većinom slučajni arheološki nalazi ukazuju na miješanje kultura na tom području: od najstarijeg nalaza "Litzen" keramike, za ishodište koje uzima istočnoalpski prostor, do nalaza dva kasnoantička groblja na području današnjeg Drvenika i Gradca, u kojima se miješaju elementi starosjedilačke kulture unutar romanskoga kulturnog kruga i elementi germanske kulture. Prilog evidenciji prapovijesnih gomila daje Robert Andrijašević radom "Gomile na istočnom dijelu Gornjega makarskog primorja" (17.-22.), obrađujući područje Podace, Brista, Gradca i Baćine. Uviđom u zemljopisni položaj gomila uočavaju se tri velike nekropole: na Podačkom polju, na Dugoj i na Zavodu, a ostale su gomile nadene same ili u manjim skupinama. U radu "Slučajni nalazi ostataka antičkog naselja na prostoru Gradca u Gornjem makarskom primorju" (23.-44.) autor Miroslav Ujdurović ukazuje na vjerojatnost postojanja antičkog naselja na lokalitetu Bošac kod Gradca. Budući da nisu objavljeni veći arheološki zahvati, autor se oslanja na slučajne nalaze tijekom prethodna dva stoljeća, stavljajući težište na posljednjih 40 godina 20. stoljeća.

Srednjovjekovno razdoblje obrađuju Baldo Šutić, Miroslav Ujdurović i Milorad Viskiće u tekstu "Srednjovjekovni Lapčan - smještaj i prve vijesti" (45.-55.), određujući njegov položaj na područje današnjega Gradca. Na temelju vijesti o "castrum Labinetza" u djelu Konstantina Porfirogeneta, dokumenta splitskog kaptola od 14. 8. 1397. vezanog uz humsku obitelj Radivojević i izričaja "oppidum Labcian" u povelji bosanskog kralja Stjepana Ostoje iz 1417., autori pobijaju teoriju M. Barade o smještaju srednjovjekovnog Lapčana na području današnjeg zaselka Lapčan.

Vrijedan relikv antičke i starokršćanske kulture sadržan u natpisu rimskog vlastelina Licinijana Magna i njegove žene Pelagije opisuje Karlo Jurišić u radu "Dvije antičke ode na morskoj litici u Živogošću iz 4. st. poslije Krista" (57.-62.). Uz kratak osvrt na literaturu, autor donosi natpis na izvornom latinskom jeziku i u hrvatskom prijevodu.

Srednjovjekovni kontinuitet kulturne tradicije antičkoga svijeta Pavuša Vežić, autor priloga "Ranoromaničke crkvice Makarskog primorja" (63.-74.), vidi u tri očuvane ranoromaničke crkvice - sv. Jurja u Tučepima, sv. Mihovila u Igranima i sv. Ivana u Podaci. Autor promatra crkvice u sklopu niza ranoromaničkih crkvice izgrađenih u Dalmaciji tijekom 11. i 12. st. kao izraz razdoblja kulturne obnove na Jadranu nakon crkvenoga raskola u 11. st.

"Utvrdne Gornjeg Primorja" (75.-94.) tema su rada Anite Gamulin. Autorica daje pregled utvrda na području Živogošća, Drvenika, Zaostroga, Podace, Brista i Gradca. Uz precizno naveden naziv spomenika i njegova lokaliteta, autorica opisuje njihove arhitektonske značajke, određuje tipologiju i vrijeme nastanka utvrde te navodi povijesne izvore i gradevinsko stanje u kojem se spomenik danas nalazi.

O spomeničkoj baštini liturgijske uporabe govori Diana Deša u prilogu "Liturgijska franjevačka baština na relaciji Split - Sinj - Zaoštrog" (95.-106.), opisujući zbirke liturgijskog srebra franjevačkih samostana Provincije presvetog Otkupitelja s naglaskom na zaostrošku zbirci. Na dosad nepoznati primjerak klasicističkoga zlatarstva ukazuje Zoraida Demori Staničić u tekstu "Kalež iz crkve sv. Jurja u Drveniku" (107.-109.).

Predstavljajući "Arhivsko gradivo o Gornjemu makarskom primorju u Povijesnom arhivu u Splitu" (111.-123.), Vladimir Sabolić daje pregled najnovijih fondova arhivskog gradiva 19. i 20. st. s obavijestima važnim za istraživanje prošlosti toga područja. Navodi količinu, dataciju i obrađenost grade, jezik i pismo na kojem je pisana te značaj za pojedina područja istraživanja. U prilogu "Značaj i važnost dviju bosansko - humskih isprava za povijest Gornjeg primorja u 15. st." (125.-141.) autor Milko Brković donosi opis darovnice kralja Ostoje iz 1417. godine knezovima Vukašinu, Baranu i Jurju Vukačiću te opis isprave vojvode Jurja Vojsalića od 12. kolovoza 1434., kojom vraća otete posjede braći Jurjevićima i Vuku Vukičeviću. Uz podatke o mjestu čuvanja i dosadašnjim publikacijama isprava, daje sadržaj i opis karakteristika isprava te razmatra okolnosti u kojima je isprava izdana. U prilogu donosi obje isprave u izvorniku i u hrvatskom prijevodu.

Razdoblje turske opasnosti obrađuje Nikola Anić u radu "Sućuraj i Gornje makarsko primorje od 16. do 18. st." (143.-176.). Naglasak stavlja na razdoblje Kandijskog i Morejskog rata. Ističe povezanost područja Sućurja na Hvaru i Gornjega makarskog primorja pojačanu stalnim migracijama zbog turskih provala u Primorje. Na kraju teksta predstavlja najistaknutije crkvene dostojanstvenike i vojne zapovjednike koji su djelovali na tom prostoru u borbi protiv Turaka.

Radom "Lujo Matutinović, vojnik i spisatelj" (177.-184.) autorice Sanja Prlenda i Ivona Savić predstavljaju život i djelo Luja Matutinovića (1765.-1844.) u kontekstu tadašnjih europskih prilika. Osim publikacijama o njegovu životu, služe se i njegovim pismima i vojničkim dosjeom iz Arhiva kopnene vojske u Parizu te posebno ističu važno-

st Matutinovićeve dva dosad neobjavljena djela za proučavanje razdoblja francuske nazočnosti na ovom prostoru.

Josip Ante Soldo u radu "Gornje makarsko primorje u elaboratima austrijskog katastra 1840. godine" (185.-191.) donosi osnovne podatke o prirodnim uvjetima i gospodarstvu Primorja sredinom 19. st. Promjenama urbane strukture Gradca uvjetovanim populacijskim i gospodarskim usponom nakon učvršćivanja austrijske vlasti u 19. st. bavi se Stanko Piplović u radu "Razvoj Gradca u 19. st." (193.-203.)

Prilog poznavanju narodnih običaja na području Primorja dale su Dinka Alaupović † Gjelđum radom "O običajima životnog ciklusa u tradiciji Gornjega makarskog primorja" (205.-227.), Manda Svirac radom "Odrednice tradicijskog odijevanja Gornjega makarskog primorja" (229.-240.), nastalim na temelju terenskih istraživanja šest lokaliteta ovog područja te Nevena Škrbić prilogom "Blagoslov jela u Zaostrogu i Živogošću" (241.-244.).

"Stanovništvo Gornjega makarskog primorja" (245.-253.) tema je rada Zorana Curića i Borne Fürst - Bjeliša. Autori obrađuju kretanje i dobnu strukturu stanovništva služeći se podacima službenih popisa stanovništva od 1857. do 1991. godine. Martin Glamuzina i Nikola Glamuzina metodom anketiranja analiziraju značenje Gradca kao općinskog središta u tekstu "Problem centralnog naselja u općini Gradac" (255.-259.), utvrđuju najniži stupanj centralnosti i potrebu širenja gravitacijskoga područja Gradca. Razvoj turizma kao važne privredne grane ovoga područja prati Zlatko Pepeonik u tekstu "Općina Gradac u turizmu Hrvatske" (261.-270.), navodeći mogućnosti razvoja turizma zahvaljujući prirodnim vrijednostima i bogatstvu kulturnih znamenitosti. Apel za zaštitu neretvanske močvare kao najznačajnijeg močvarnog staništa ptica na Jadranu upućuje Ivan Markota prilogom "Lov na ušću Neretve - nekad i danas" (271.-275.).

Vrijednu zbirku toponima donosi Mihovil Andrijašević, "Toponimija istočnog dijela Gornjega makarskog primorja (Brist, Gradac, Baćina)" (277.-330.)

Posljednji prilog ovog zbornika (331.-337.) posvećen je životu i radu nedavno preminulog fra Marija Stipića (1922.-1998.), franjevca Provincije presvetog Otkupitelja iz Splita. Prilog je pripremio fra Hrvatinić Gabrijel Jurišić.

Zbornik "Hrvatski rasadnik" bogatstvom se priloga i interdisciplinarnošću ističe kao važan doprinos proučavanju mikroregionalnih sredina. Zasigurno je ispunio svoju zadaću: isticanje vrijednosti Makarskog primorja i pružanja poticaja za daljnje istraživanje makarskog kraja i njegove prošlosti.

Ivana Horbec

Uredništvo: Makarska 1999